

ЕПИСКОП НИКОЛАЈ
ЦАРЕВ ЗАВЕТ

ПРИСТУП

Сама књига цару бјеседила:
"Царе Лазо, честито кољено!
Коме ћеш се привољети царству?
Или волиш царству небескоме
Или волиш царству земаљскоме?
Ако волиш царству земаљскоме:
Седлај коње, притежи колане,
Витезови сабље припасујте,
Па у Турке јуриш учините,
Сва ће турска изгинути војска;
Ако л' волиш царству небескоме:
А ти сакрој на Косову цркву,
Не води јој темељ од мермера,
Већ од чисте свиле и скерлета,
Па причести и нареди војску;
Сва ће твоја изгинути војска,
Ти ћеш кнеже, с њоме погинути".
А кад царе саслушао рјечи,
Мисли царе мисли свакојаке:
"Мили Боже, што ћу и како ћу?
Коме ћу се приволети царству!
Да или ћу царству небескоме?
Да или ћу царству земаљскоме?
Ако ћу се привољети царству,
Привољети царству земаљскоме,
Земаљско је за малена царство,
А небеско увјек и довјека".
Цар вољеде царству небескоме
А него ли царству земаљскоме.

Из Косовске епопеје

ГЛАВА ПРВА

У којој се говори о рањеном цару Лазару и о његовим душевним трзајима и недоумицама због погибије и завета

Још је хучала битка по Косову пољу када турске делибаше уведоше српског цара под чадор султанов. Султан Мурат је лежао затворених очију у самртном ропцу. Када му јавише, да је Лазар ухваћен и доведен, султан лагано отвори очи, и поглед једног самртника сретe се са погледом другог самртника. Без гнева, без злобе и без радости прошапута султан:

- Алахова воља!

И поново склопи очи. Разочаране делибаше што нису могли да обрадују свог умирућег господара тако драгоценим робом, изведоше Лазара пред чадор, да га гледа војска турска, те да се храбри. Пред чадором су лежала тела три српске војводе: Обилића, Косанчића и Топлице. Као три посечена бора! Лазара поставише врх њихових глава, и држаху га усправно, јер Лазар беше тешко рањен. Из отворених рана још је текла крв. Стајао је гологлав, оборене главе. Лице му је било као крпа, без крви и живота, умрљано крвљу и прашином. Замршена коса мешала се са дугом брадом и у праменовима падала по белом челу и омршлом лицу. Рачунајући оба цара већ у свој сигурни плен, смрт их је оставила да лагано издишу а она је одлетела да по широком пољу граби многе друге жртве.

Турци су пролазили и радознано посматрали непријатељског цара и његове мртве војводе. Неки су пролазили ћутке, други су се ругали и псовали, а трећи правили шаљиве досетке и изазивали смех код својих другова.

Лазар је стајао усправно, не својом вољом, но подржаван са стране од султанових перјаника. Тело његово везивало се још за живот као танким концима од паучине, и опустило би се на земљу чим би се оставило само себи. Али душа мученикова била је жива, живља и покретнија него икада. У унутрашњој радионици душе, мисли су Лазареве прелетале до свих крајева онога што се збило на крвавом пољу и по целој држави његовој. И до највиших небеса мисли су му се дизале тражећи тамо објашњења свему што се догађало са њим и са војском хришћанском.

- Нашто све ово, Господе? Питаше Лазар у себи. Ако сам ја грешан, као што јесам, нека ја и умрем; али нашто оволика смртна жетва војника мојих, народа мога?

И хитро шаљаше Лазар мисли своје као веснике по свему васионском мраку, да гдегод улове ма и један зрак светлости. Али

нигде, нигде ни једног кончића од зрака. Мисли му се враћаху празне одакле су и полазиле. Тада их он пусти по свему животу своме, да трагају за узроком пораза и несреће. Гњурајући мислима у све тајне кутиће своје прошлости, он је наилазио неке мање неправде, али он их је исповедио пред духовником, искајао и десетоструко поправио. Од детињства је био благочестив и христољубив. Дом му је био као храм од светиње, милости и чистоте. Деца му у вери и племенитости васпитавана. Народу своме служио је примером у свакој врлини. Богу је подигао неколико красних цркава. Био је отац сиротињи, миротворац завађеној, обесној властели, праведни судија злотворима, храбар заштитник гоњеним на правди.

Када са самртничком брзином и судијском оштрином прери и погледа сав живот свој, Лазар устеже све мисли своје и с уздахом завапи у себи:

- Створитељу мој, који судиш и незнане грехе наше, Теби вапијем из ове долине мрака! Опрости ми све што сам пропустио учинити по светој вољи Твојој. Умори мене, Господе мој, и избриши ми име из књиге живота - само спаси народ!

Па опет пусти самртник своје хитре мисли, да испитују скорашње догађаје у Крушевцу, пред полазак на Косово. Сваку изречену реч своју мерио је најтањим мерилима; сваки разговор приводио у сећање и ценио; свако дело строго прегледао и судио. Али нигде ништа од свега што би могло личити на довољан узрок за слом војске и пропаст државе. Тада наједном - наједном Лазар отвори уста од ужаса и болно јекну. И све се у њему узбурка као море од изненадног ветра. И рече цар у себи:

- У томе, у томе да нисам погрешио!?

Војници га јаче придржаше да не падне мислећи да он јечи од телесних рана.

Чега се то страшно сетио Лазар, да јекне од бола и ужаса? Сетио се, како му је нуђено да бира једно од два царства: земаљско и небеско. Да је изабрао земаљско царство, он би, по пророчанству, остао у животу, са својом војском, са победом и нетакнутом државом. Али он је изабрао царство небеско, и ево, опет по пророчанству, стигла је погибија његова и војске његове и државе његове.

- Авај, да нисам у томе погрешио? Преда ме су стављене две судбе, да у име народа бирам. Ако сам лично за себе имао право да изаберем смрт место живота - ко ми је дао власт да за цели народ учиним такав избор?... Ту, ту је замка. Свакако сам учинио погрешан избор. Тајанствена сила, која ме је кушала, очигледно није била од Бога светлости него од демона таме. И та сила ме је

обманула. Ја сам се приволео царству небеском, и тиме обавезао и себе и народ свој пред оном тајанственом силом; и она, ево, на основу те обавезе сада изводи погибију моју и моје војске... Ја сам дао погрешан завет народу моме. У томе је кључ овога пакла што кључа око мене по Косову! Погрешио сам, дакле; ја, само сам ја погрешио... О, да ли сам погрешио, кажи ми свевидећи Господе, пред чијим се очима тка све ткиво живота и смрти? Кажи ми, о Ти, одевени у величанство ћутања! Ако сам ја учинио погрешан избор, онда сам ја кривац за смрт ових честитих војвода преда мном; ја сам кривац за пропаст државе; ја одговоран Немањи за круну његову; ја одговоран Сави за цркву његову; ја проузроковач толике смрти, толиких рана, толике крви, па толиког удовиштва по селима и градовима, толиког тиранског гнева, што се надноси над поробљени народ мој... не мој него Твој, Господе.

И опет јекну Лазар као рањени јелен. А перјаници га љутито изгрдише и још јаче стегоше.

... Убиј ме, Господаре живота и смрти, убиј ме стотину пута, и оживи ме стотину пута, па ме опет убиј! Ако сам ја учинио погрешан избор и оставио народу лажан завет, ја заслужујем да вечно само умирем у мукама као што сад први пут умирем. Кажи ми, о кажи ми, Творче језика и речи, пре него се сручи у прах, овај прах у који си улио душу живу - кажи ми да знам. Не опрости ми, не, никако. Него само кажи ми да знам, да ли у избору погреших пред Тобом и пред светим небесима Твојим?

ГЛАВА ДРУГА

У којој се говори о Лазаревој визији небеског света и о два весника, који приступају цару самртнику

При трзајима душевним смртник Лазар и не осећаше телесне боли. Измирено са смрћу тело његово држало се још мало у животу, животом врло живе душе. Као и обично што тело људско најбоље служи души онда када душа о њему и не мисли, тако и у овом случају.

У том тренутку на једном се јави души Лазаревој нека необична светлост. Беше та светлост јача од светлости неколико сунаца сливених у једно; бела, беља од снега, но ублажена сенком благог плаветнила. И Лазару се показа, и он виде неки простор шири од свега света видљивога. Тамо, где би се вид заустављао као на граници тога простора, наједанпут се смицала лака завеса као од паре и отварао се други један такав исти простор, на граници кога се опажао почетак трећега, на граници пак овога

почетак четвртога, и тако без конца. На тим просторима беху цветна поља, градине и ливаде, необичног прорашћа и необичних боја, па воћњаци са неким сребрно белим и златно жутим плодовима. И као рајске птице у гранама дрвећа. Онда чудесни градови, пуни дворова опојне лепоте. Виђаху се реке беле као растопљено сребро, и плава језера, по којима пловљаху многе беле лађе. И сви ти простори беху прекриљени многим, многим народима, одевеним у разнобојне хаљине, а највише у хаљине беле, златом проткане и прекрасно извезене. Ничије се лице не могаше видети, али се наслућиваше несањана на земљи лепота код свих. У том се блага и тиха песма од многих хиљада и хиљада гласова: Буди име Господње благословено од сада и до века! Песма брујаше све јаче и јаче, као кад реке надлазе од силне поплаве; народ се придруживаше народу у појању, као талас таласу, док се песма не уздиже у громогласно клицање победничких војски. Потом наједном све се утиша. И виђаху се народи, одевени у небеску красоту, како се повијају тамо амо као класје зрелог жита. И наста тишина без иједног гласа. Тада се показаше многи огњеви, на којима гораше нешто, од чега се дизаху плави стубови дима. И разасу се чудан мирис, опојан миомир, који устостручава живот у човеку, и милује га као светлост, и храни слађе од меда и млека.

Потом спази Лазар како један човек у сјајној белини слети са висина, брзо пође по оном народу, док дође до другог неког човека у црвеној одећи. Како дође к овоме, узме га за руку, па се обојица издвојише из народа, и хитро пођоше ка Лазару. Од светлине њихове још већма се појача она необична светлост, што се најпре отвори пред Лазаром. У чуду гледаше Лазар ова два човека, што му се примицаху. Обојица беху прекрасни младићи, само што се онај у белини блисташе у већој слави од оног у скерлету. Када стигоше пред Лазара, стадоше, и онај први отпоче говорити:

ГЛАВА ТРЕЋА

У којој се говори како небески весник умирује Лазара и похваљује његов завет као правилан и спасоносан

- Не бој се, Лазаре, рече му. Ја сам весник Божји, који стоји пред лицем свевишњега Цара. И ево, послат сам к теби, да ти кажем одговор на питање, које те више мучи него стреле забодене у тело твоје. Да ти кажем одговор, да ти очистим душу од мрачних сумњи, и очишћену - да је узмем. А овај брат мој, у црвеној мученичкој ризи јесте свети пророк Амос, твој слављени светац, и

крсна слава твоја, коју си синоћ почео славити хлебом и вином, а коју данас славиш крвљу и смрћу. Не бој се, но чуј и радуј се!

Ја сам онај исти весник, који сам ти донео књигу из вишњег Јерусалима. Невидљиво сам стао преда те у твом двору у Крушевцу, и оставио ти књигу на колону. Док си се ти колебао и решавао, коме ћеш се приволети царству, ја сам стајао теби с десне стране. У ишчекивању твоје одлуке, света небеса су ћутала, свети Немањићи су треперили у страху да не изабереш горе, а сви упокојени праведници српски молили су се Господу за тебе, да те Он покрене на избор бољега. И кад си ти учинио срећан избор, света небеса су запеваала, свети Немањићи се зарадовали, а сви праведници српски уздигли благодарeње Богу.

Не бој се, Божји човече, ти си учинио добар избор, и оставио народу своје спасоносан завет. Да си му још једно земаљско царство задобио и оставио, мање би га обогатио него што си га обогатио овим заветом. Јер су истините и славне оне твоје речи:

"Земаљско је за малена царство,
А небеско вазда и до вјека".

Погледај ове отворене ширине пред тобом. Погледај оне множине благословених народа на овим ширинама. То је само један малени део царства небескога, царства коме си се ти приволео. Телесне очи никад не би могле видети оволико пространство и оволике ројеве твари. Гле, ово је све бескрајно веће у мери и у броју од света земаљскога. Али, то се открива само духовном виду; духовне очи могу то погледом обухватити и сагледати. За закључане у тело то је закључана тајна. Но наш заједнички Створитељ смисловао се на твој очајни вапај, па сетивши се твојих добрих дела, отворио ти је духовни вид, да све ово сагледаш и да се утешаш.

Ту замуче весник Божји. Тада се опет подиже брујање песме, као оно прво, међу блаженим народима неба. И Лазар ухвати смисао неких речи:

"Сваком срцу што љубављу гори
Са небеса стижу одговори.
Сваком бићу што Бога прославља
Бог се благи милостиво јавља"

Ово је царство духовно, продужи ангел, обожено, божанствено, непролазно, несравњиво, бесмртно. Истина, љубав,

живот и радост - ово четворо покрећу те духовне светове на непрестану песму. Они се теби представљају као телесни, но они су бестелесни. Гле, ти си сад духом гледаш духове. Твоје су очи затворене, и ти ништа не видиш телесним очима. Него то твоја слободна душа непосредно гледа у светове слободне и ослобођене од тела. Утисци, што их ти сада примаш као слике, облике, боје, гласове и размере, не долазе од физичког, материјалног света симбола, него од света нематеријалног, стварног. И као што ти сада гледаш мимо очију, и слушаш мимо ушију, и осећаш задовољство мимо тела, тако бесмртни духови у овоме царству гледају, слушају и осећају. Вид духова несравњиво је дужи, и слух њихов несравњиво оштрији, и осећања њихова несравњиво јача од онога што телесни човек може очима видети, ушима чути, и душом у телу осетити. Због тога, мислим нису погрешили истинити учитељи људи, кад су назвали тело тамницом, а одвајање душе од тела ослобађањем.

У погледу опажања стварности људи се деле на три групе. Једни гледају само телесним очима у телесне твари, и мисле да гледају стварност. То су прави слепци. Они живе у потпуном мраку незнања, засењени мрачном сенком ствари створених. Други иду за очима са својим човечијим разумом, упињући се да ухвате смисао ствари, и надајући се при том једино у своје очи и свој разум. И ови не виде ништа како треба, али тек назире недостижну за њих тајну бића и ствари. Постоји нека неопажљива тајна иза свега опажљивог света, говоре они. И то је врхунац њиховог сазнања. Отуда они живе у једном мучном сумраку играјућих сенки, које као шарена завеса скривају истину од њих. Трећи, пак не поклањају много вере ни својим очима ни своме разуму, но с детињом простотом примају откривење од светих небеса, овако као ти данас. Ова откривења гасе код њих жеђ за земаљским царствима и господствима, и стварају ненаситу глад и жеђ за царством небеским. Такви су названи "деца светлости". Њима се даје да виде тајне, и видеће да ходе правим путем у земаљском животу. Ни они не виде увек и стално као што ми, небески житељи, видимо, него само овда онда, сходно вољи и милости светога Промисла. У ову трећу групу спадао је у свом земаљском животу и овај дивни слављеник твој, свети пророк Амос, заједно са осталим пророцима, видиоцима, апостолима, светитељима и праведницима. Па и ти славни кнеже, убројан си у ред ових просвећених богољубитеља.

Тако рече ангел Свевишњега, па заћута. Онда пророк Амос ступи ближе к Лазару, узе овога за руку, и прозбори му:

- Охрабри се, дивни Лазаре! Твоја душа мучена је многим питањима. Ево посланика Божјег пред тобом. Скоро ћеш га звати братом својим у једном царству другачијег сродства и грађанства од оног на земљи. Питај га слободно о свему што мучи душу твоју.

Од овог додира и од речи светога пророка, осети Лазар неку чудну и животворну струју, која му целу душу испуни и оснажи. И он се усуди упитати:

ГЛАВА ЧЕТВРТА

У којој весник небески одговара Лазару на питање: шта је најпотребније за човека да проси од Бога

Рече Лазар: тек сад увиђам колико сам грешан и неук. Ево на самрти сам, а још не знам шта треба од Бога просити. Парбим се са Творцем својим као некада Јов око ствари, које су ван моје власти и домашаја. Научи ме, слуго Свевишњег, шта је најпотребније за човека на самрти да проси од Бога свога?

На то му одговори ангел Божји:

- На крају и на почетку земаљског пута, као и на сваком кораку тога пута, најважније је за земаљског путника просити у Бога две ствари: прво - опроштај грехова, и друго - даривање Духа Божјег. Све што се пуни, прво се мора испразнити да би се напунило, и прво очистити па онда украсити. У кућу напуњену демонском робом греха, Дух Божји не улази, и дом нечист Он не украшава присуством Својим ни даровима Својим небеским. Човек је дивно сложен од тела, душе и духа. Дух је покретач и господар целог бића човечијег. Какав дух онакви покрети душе и тела. Какав дух онакав и човек. Дух покреће душу, а душа тело. "Дух је оно што оживљава, тјело не користи ништа". Кола и војске ангелске у небеском царству живе и крећу се само Духом Божјим. Од тог Духа за нас ангеле извиру она четири потока сласти: истина, љубав, живот и радост. Исто је тако и прародитељ рода вашег живео и кретао се Духом Божјим, слично нама ангелима. Но када се безумно одвојио од правде и Љубави небеске, у њему је наступила једна битна промена. По изгледу он је остао исти, али је у њему извршена битна промена. О тој промени до данас мало се шта зна у свету. То је тајна најређих, најћутљивијих, најпросвећенијих. Али ти, велики бесмртниче, треба да знаш, у чему се ова битна промена састојала, да би онда могао докучити и све остало што ти срце жели знати. Јер ово сазнање полазна је тачка свеколике мудрости и истинског знања. У чему је стварно одговор на сва мучећа питања људска, па и на твоја.

Чуј, дакле, најславнији кнеже у овом нараштају земном! Битна промена била је у томе, што је увређени Створитељ тргао из човека Свој Свети Дух, а човека оставио само са створеном душом и природним духом његовим. С тим природним духом, који је створен, а не удахнут од Бога, отпали човек је осуђен "у зноју лица свога јести хлеб", слично мравима и пчелама и зверињу. Тако се човек спустио до животиња, господар изједначио са слугама својим, цар уравнио са поданицима својим. Човек бог, постао је човек животиња. Но то није најгоре. Јер су животиње у свом чину чудесне и красне. Најгоре је то што се човек животиња брзо отиснуо до човека демона, по свом слободном избору. По свом слободном избору, поставши нечист суд за Духа Светога, он је одвргао и свој природни, створени дух, и прихватио је у себе трећи дух, дух нечисти, богоотпадни, богоборни, дух адских ангела. Јер кад је човек изгубио Духа Светога, он је остављен на раскрсницу, где влада створени дух природни, и где се сударају два супротна духа: дух светлости и дух таме, или: Дух Божји и дух адски. На тој раскрсници, где влада дух природни, и где дувају два супротна духа, многи су се људи окренули лицем ка духу таме и смрти, док су се само неки окренули лицем ка Богу. Овим последњим милостиви Бог даровао је поново Свога Духа Светога. То су они дивни праведници, којима је дато обећање и проречено спасење, како њима тако кроз њих и свему будућем роду човечијем, уколико се овај одржи на раскрсници окренут лицем ка Богу живота. Кроз хиљаде година они су били једини људи богови усред људи животиња и, што је најгоре, људи демона. Боговима и синовима Божјим они су назвати не због смртног тела свога и природне душе и духа него због Бога Духа Светога, који је њима поново дарован, због тога што је лице њихово на раскрсници духова било окренуто са вером и чежњом, ка Духу Божјем Светом. Због тога је и удахнуо Бог у њих од Себе Светога Духа, те су се удостојили назвања богова и синова Божјих. Јер све што величанствени Творац наш даје живим створењима Својим, Он даје од Свога или од Себе. Када даје светлост, дажд, плодородност, здравље, успех, познање природе - даје од свога, то јест даје нешто што је Он створио, што је Његово, али што није Он. Када пак дарује Духа Свог Светога - дарује Себе самога. То је својство савршене, божанске Љубави, да дарује не само Своје него и Себе.

И тако, прославитељу Бога, знај, да постоје три врсте духа: Свети Дух Божји, дух природни и дух демонски. Понављам ти: какав дух у човеку, онакав и човек. Три брата са три различита духа тако су далеко један од другог као три света: свет небески, свет земаљски и свет адски. Ето, зато је човека могуће правилно ценити само по духу, који је у човеку. Јер дух је покретач и душе и

тела. И све мисли, и жеље, и осећања душе као и дела телесна зависе потпуно од духа, који је у човеку.

Са овим знањем о духу као са тајанственим кључем уђи сада у одаје душе човекове. Какав дух онаква и душа. Душа није тако проста као дух. У њој су три моћи: умна, осећајна и делатна. А све то троје јесте као тесто, коме је дух квасац. Какав квас, онакво и тесто, онакав и хлеб. Ако је квас Дух Свети, онда су и мисли у човеку свете и божанске, и осећања света и божанска, и дела света и божанска. Ако ли је квас дух природни, онда су и мисли у човеку природне (земаљске). Осећања природна, и дела природна. Ако ли је пак, квас дух демонски, онда су и мисли у човеку демонске, и жеље и осећања демонска, и дела демонска.

Са овим знањем о духу и души као са тајанственим кључем уђи сада у тајне тела човечијег. Каква душа, онакво и тело. Тело није тако просто као душа, још мање као дух. Многобројни органи и радње тела симболични су за каквоћу и моћ душе. Ако је душа заквашена Духом божјим, онда је и тело, као инструмент такве душе, харфа Божја, која изражава оно што богонадахнута душа мисли, осећа и хоће. Ако ли је душа заквашена духом природним, онда је и тело, као инструмент такве душе, израз природе, природних мисли, природних осећања и природних хтења. Ако ли је пак душа заквашена злобним квасом адског духа, онда је и тело таквог човека, као инструмент душе, весник адских сила, демонске воље и демонских дела.

Без овог основног поимања и различења, како ће се појмити човек и оно што се с човеком збива у свету? И како ће се разумети судба једног народа и све оно што се догађа једном народу? Без тог основног поимања и разлучења, највећи витеже овога дана, не може нико од смртних сватити оно што се данас збива на овоме пољу битке. Само онај ко није задахнут демонским духом и ко се узвисио над обичним природним земаљским духом, у стању је мирно гледати у ово кидање ткива као у ново ткање, и видети у овом болном хаосу космички поредак, и у овим крвавим страхотама од рушења - правилно уметничко стројење.

Није ли ти јасно из овога, што је дужност сваког човека просити од Господа, како у часу самртном, тако и у сваком часу и на сваком кораку земног путовања Духа Божјег Светога? А Бог је пун милости и љубави, те из преобилне љубави дарује и самога Себе онима, који Њега љубе и с љубављу Њега од Њега ишту? Као што вам је речено из најсветијих уста: "кад ви, зли будући, умијете добре даре давати дјеци својој, колико ће више отац небески дати Духа Светога онима који ишту у њега" (Лк. 11, 13).

ГЛАВА ПЕТА

У којој цар хришћански пита, и добија одговор, зашто је држава његова осуђена на пропаст

Саслушавши без даха оно што му се говораше, Лазар мало заћута, па онда упути ово питање: кажи ми, свети весниче небески, зашто је држава моја осуђена на пропаст?

Одговори му весник вишњих небеса:

- Зато, кнеже, што је остарила. По логици стварања све што у овој вашој васиони остари, мора да се склони, и да се замени новим. Тебе ове речи изненађују, видим. Видим - јер ја гледам кроз душу твоју, са свима њеним мислима и осећањима што је неизменично испуњују и таласају. Таква је моћ нас грађана царства духовнога, да прозиремо душе кроз, као провидно стакло. Нас не интересују тела од земље, променљива, трошна и пролазна; нити се ми на њима погледом задржавамо. Ми испитујемо у земљи тела оно што припада нашој држави, небесима. Оно што је сродно нама, и што ће некад делити с нама бесмртно грађанство, оно нас занима. Изненађен, ево ти сад говориш у себи: како, зар моја држава остарела, док толика друга царства што два и три пута дуже трају на земљи па да нису остарила ни на пропаст осуђена.?

Тешко је телесном сагласити се са духовним. Телесно умирући људи цене старост по времену, а духовно умујући духови рачунају старост по унутрашњој снази. Вазда младим може се назвати само Свевишњи, Бесмртни, Вечни. Не само времена, него вечности су прошле преко Његове главе не зарезавши ниједне боре на лицу Његову. И ми ангели Његови од створења смо истоветно млади - премда смо створени пре свих људи - млади смо само зато што држимо Њега у себи, Његов Свети Дух, и што Њиме живимо, Њиме дишемо, Њиме се хранимо, Њиме радујемо. А све што се испуњава нечим другим ван Њега, што тражи живот ван Њега, што јури за задовољствима ван Њега, и што се храни мртвом храном, брзо стари и умире. Од духа, који је у створеним бићима, зависи живот и младост; од духа - старење и смрт. Према духу у једном народу одлучује се његова судба, његово одржање или његов пад.

Од људи најсличнији су ангелима отшелници и испосници, то јест оне душе, које су од земље узимале најмању количину за одржавање свога тела, док су оне себе храниле даноноћно Његовим Духом, Духом вечног живота и вечне младости. И душе су њихове биле толико товне и силне, да су могле одржати чак и тела њихова у снази и трајању дуже од оних, који су са духом слабости брижно хранили своја тела, и своје душе, само земљом.

Тако је, кнеже, са појединцима, тако и са групом сродних појединаца - са народима. Твоја држава је престарела, и мора да падне. Не пада она због старости временске, него због отрова, који је узимала у се и нагомилала у себе. Тај отров овештао ју је и смежурао као старицу. Српској властели прорасла је земља кроз душу. Зато их је Дух Божји оставио и склонио се у душу народну. Но дим страсти, који је удаљио од властеле Духа Светога, и који је из пакла пробио кроз дух природни, почео се ширити и у народ. Опасност је била, да се од злог духа и душа народна уземљани, упепели, умртви. Само један велики страх, као оштар ветар, могао је одувати тај смрадни дух, и спасти народ Божји од пропасти. Да би се народ твој, дакле, душевно спасао, држава је твоја морала пропасти. И сами светитељи српски, са начелником својим, Светим Савом, молили су и умолили Свевидећег, да попусти пропаст временских тековина њиховог народа, само да би се спасла душа народна од вечне смрти.

Не тугуј, дакле, мудра главо: твој избор је по плану Промислитеља и на радост светитеља српских. Твојим заветом чуваће се и очувати народ твој. Тим заветом ће се хранити и појити поколења. Изчезнуће затрована властела, и са њом дим што душе трује и умртвљује. Пропаће само зловни препирачи, и са њима зао пример што су давали народу. Наићи ће страх, и сиромаштина и туга - то троје што одбија душе људске од земље и привлаче небесима. Народ ће се осетити у својој кући као у туђини, и тражиће домовину на небесима. Опраће своју душу од земље и ослободити од грубе телесности, гојене духом природним и духом адским. И преобразиће се народ твој у народ духован и видовит, дубок у мислима својим, висок у видовитости својој, непобедан у вери и надежди својој. Може он постати и последњи у очима других народа земаљских, али ће бити први пред погледом небеских, бесмртних духова. И благосиљаће народ твој тебе, кнеже. Јер ће му завет твој о приволењу царству небеском бити олакшање у мукама и луча у тминама робовања.

Ниси дакле, погрешио у избору, о, ти, два пут крунисана главо, венцем земаљским и венцем небеским. Ниси погрешио што си изабрао царство небеско, него сад грешиш што сумњаш у правилност избора свога. Не колебај се умом, непоколебљиви срцем. Не мешај погибао војске са погибељу народа. Не изједначавај пропаст државе са пропашћу свега. Државе се и дају народима, да би имало шта пропасти уместо народа; да би се имало шта дати у откуп душе народне. Кад се да јефтино за скупо, боља је трговина од обратног случаја.

Поклонио си Ономе, који руши јефтино, да би сачувао скупо; и који коси сламу, да би сачувао зрно. Не парби се као страдални Јов са Створитељем народа и Стројитељем држава. Његова је воља увек добра. Његова мисао увек светла и Његово дело увек праведно. Кад једно дрво сади, Он мисли на сечу, а кад га сече, Он мисли на младице. Сви створени светови пред Његовим су величанством као кап воде на длану. Та кап - то је суза радости Његовог ока. У њој се Он огледа, и она се светли од Њега.

ГЛАВА ШЕСТА

У којој се говори о превасходству ума код оних који се приволе царству небеском

Проговори Лазар и рече:

- Али, кажи ми, светли грађанине небеског царства, каква ће корист бити народу моме од привољења царству небескоме?

Одговори му на то грађанин небеса:

- Привољење царству небескоме ваистину ће донети неисказане користи народу твојем. Очистиће му ум, срце и вољу. Тако ће му целу душу учинити сјајним огледалом, у коме ће се огледати наш бесмртни свет и живот. Царство небеско ући ће унутра у њега, и он ће као достојан ући у царство небеско.

Прво, велим, очистиће му ум. Што је вама смртнима глава телу, то је ум души. И као што се главом стражари над телом, тако се умом држи стража над душом. И мада је седиште ума у срцу, његове су главне страже према свету видљивом у глави. Ум прима преко чула, па их онда сам просејава и суди. Како ће човек просејати и просудити спољне утиске, то највише зависи од духа, којим је цела душа надахнута, па и ум. Ако је у човеку небески Божји Дух, онда ће ум његов бити чист и снажан, то ће све моћи ценити и судити по Створитељу своме и кроз Створитеља. Као што је речено кроз уста пророка: "у свијетлости Твојој видјећемо светлост". Осветљен небеским Божјим Духом ум човечији и сам бива обожен и кроз то светао, чист и бодар. Помоћу небеске светлости у себи он посматра и види све твари и догађаје; то јест чита ове јасно и сазнаје њихов смисао и значај. Такав ум, заквашен Духом небеским, не да се заварати никаквом сенком ни тамом која би, гоњена од нижег духа, кретала човека насупрот Бога и одводила од Бога.

Такав је првобитан, чист и бодар ум, што га је Творац створио у души човековој и обасјао га Духом из Себе самога. Али чим се ум упрља, он се и олењи, те престаје бити господар спољних утисака.

Страже малаксавају, и странци наваљују унутра у град душе људске. Ум губи небеску светлост, а с тим и силу. Нити може да разликује ни да одбије. Склања се пред сваким чулним утиском. Шта више, трчи и тражи их и увлачи унутра, без процене и разбора. Човек са таквим помраченим и ослабљеним умом пре свега изгуби свој мир. Без душевног мира он јури тамо амо по свету и тражи све нешто ново и ново не знајући ни сам шта тражи. Уствари он тражи изгубљеног бога, кроз кога је био господар и судија свих твари околу себе. Сада он трчи доскорашњим слугама и робовима својим и распитује их за господара. У њега не улази као некад само стварни смисао твари, него њихове сенке, и то онако како их телесне очи виде, телесне уши чују, и језик куша, и нос мирише, и кожа опажа. Преко душа таквих људи грме васионска кола природе као преко лешина. То гажење и уништавање човека подржавају адски духови са зловним весељем, док ми чувари душа људских одступамо у страну, по наређењу Свевишњега, и с тугом гледамо оне, који сами себе губе и гину за оба света.

Ми духови гледамо ум једног човека у стварности и целини какав он јесте. Но ви, телом обложени, нисте у стању тако гледати. Ви цените ум према мислима. Због тога се често варате. Јер покварен ум често се маскира привлачним мислима као ружно лице белилом. А прав и чист ум опет неретко се сакрива помоћу јуродства. Зато ћу ти сад представити разлику између мисли човека привољеног царству земаљском и другог, привољеног царству небеском.

Привољен царству земаљском, што год опази у овом свету, прима као стварност, и цени у односу на своју корист. Погледа ли у комад злата, он не мисли на злато као твар Божју, нити истражује симболични значај злата, него мисли само каква би све задовољства могао он прибавити за то злато. Погледа ли туђу њиву, он не мисли на чудесност усева што из земље расте, него мисли како би он задобио за себе ту или такву њиву. Опази ли бело јагње у зеленој ливади, он не мисли на јагње као јагње, него на јагње као оброк свој. Сретне ли туђу жену, он не помишља на њу као на матер, нити на уметност бесмртног Уметника, него помишља на увреду и срамоту. Ако ли је кнез једног народа, он не мисли са страхом на свој дуг према Богу и народу, нити проси од Бога мудрост, да може ваљано управљати својим народом. Него само мисли о дугу народа према њему. О суседним кнежевима пак мисли једино, како ће их понизити, са власти оборити и њихове државе присвојити. И тако све мисли привољеног царству земаљском јесу телесне, земаљске, животињске. Ум његов сав

мрачан за истину, сав паучљив. И он шири паучину свога ума свуда око себе. А то су сулуде, мрачне и лажне мисли.

Привољен пак царству небеском, непролазном и бесмртном, о свему мисли кроз Створитеља свога. Видећи злато, он мисли на Онога, који је створио тај красни метал и под земљу га сакрио. И још мисли на непроменљиви сјај истине, коју тај метал означава у духовном погледу, и на врлине душе, које он означава у моралном погледу. Гледајући суседову њиву, он о њој мисли прво као о својини Божјој, на којој је сам Бог први и главни делатељ. По том он похваљује у мислима труд домаћина њиве, који ју је искрчио, оградио, узорао и посејао. И моли се у себи Домаћину васионе, да благослови толики труд човеков, и дарује плод њиви његовој, да му се деца могу исхранити, и Њега, свога Творца, прославити. Види ли јагње у ливади, он мисли на свемудрог Промислитеља, који тако дивно одева јагње, храни га и штити. Сретне туђу жену, он мисли с поштовањем о њој као о матери, којој је његов и њен Отац одредио нарочити задатак и пут спасења у овоме хитром станствовању земаљском. Ако ли је кнез једнога народа, он са страхом помишља на дуг свој к Богу и к народу, проси од бога мудрост, да може ваљано управљати народом на славу Господњу. А суседне кнежеве он у себи благосиља, и моли се Богу за њих и за народе њихове као за браћу своју.

Радуј се, дакле, избраниче Божји, јер си правилан избор учинио и живоносан завет народу свом оставио. Приволевши се царству небеском ти си приближио Бога народу и народ Богу. Тиме си предао народ свој бризи највећег Лекара и Исцелитеља, који види најскривеније ране душа људских, и који једини зна и може да их исцељује. Горким лековима Он ће очистити ум народу, запојити га дахом Духа Светога, и учинити га поново светлим и силним. Повратиће му ум небески, којим се мисли слично Дародавцу ума. И народ ће се твој ослободити од духа земног и адског, и оспособиће се да мисли ангелски, дубоко, високо, прозорљиво, духовно. Својим умом он ће надмашити своје претке из слободе као и своје господаре завојеваче. Умотворине, које ће народ твој јавити у вековима робовања, биће светао израз светлога ума његовог. И биће на дивљење далеким поколењима у слободи.

Тако ће се ум народа твога опрати, излечити, обожити и до небеса узвисити. У мислима његовим огледаће се бескрајни ум Онога, који је сав Ум; у коме се не може зачети и у кога не може ниодкуда ући погрешна мисао. Сунчана светлост тама је према светлости тога вечног Ума. И кристал је као непровидан гранит према јасности и зрачности мисли Његових. Све небеске силе умне су од превечног Ума Створитеља свога. Тај Ум је Његов и у Њему.

У Њему се вечно рађа, и од њега обасјава мудрошћу сву твар на небесима и у подножју небеса. Он све зна не испитујући. Све види у тренутку не гледајући очима. Све покреће и руководи не покрећући се с места на место. Мимо Њега нема правог ума. Нити игде иједне правилне мисли насупрот Његовим мислима.

ГЛАВА СЕДМА

У којој се говори о превасходству љубави код оних који се приволе царству небеском

- Кратка је мисао нас самртних, проговори умирући кнез, и свећа наше душе не светли на далеко. Зато немој се огорчити, весниче божанског света, што ћу те запитати. Зашто Онај, који нас је из љубави створио и љубављу нас својом одасвуд окружава - зашто допусти погибију ове три красне војводе преда мном, и толиких других, чија мртва телеса чине у овом часу најлепши украс овог страшног поља? Зашто - кад ја знам, да они нису били охладнели у љубави према Створитељу своје?

На ово питање доби кнез следећи одговор:

- Није далеко од разумевања ствар, о којој ме питаш, славни ктиторе цркве Раванице. Кад бих ја као свестан и бестелесан дух био приморан обући се у трулежно тело од прашине, ја бих благосиљао онај час, који би ме од тела ослободио. Смрт је страшна за оне, које одваја од предмета љубави, али не за оне, које сједињује са предметом љубави њихове. Смрт је грозота за привољене царству земаљскоме, а весеље за привољене царству небескоме. Где је срце човеково, тамо му је и домовина. Ко год љуби свет и што је у свету, тај нема здраво срце и не зна за праву љубав. Таква љубав надахнута је или од духа природе или - што је најгоре - од духа адског. Здравно је само оно срце човечије, које гори љубављу према Створитељу. Права љубав може се односити само на Онога, који показа Своју љубав према човеку пре матере његове. И таква љубав - која на земљи има само почетак, а нигде и никада свршетак - једина је достојна тог узвишеног имена. Све остало, што се на земљи именује љубављу, није љубав него пристрасност к телима, стварима, облицима, пролазним звуковима, променљивим укусима, речју - к летећим и умирућим сенкама. Отуда, када Господар живота и смрти пошаље смрт онима који Њега љубе, Он им шаље смрт из пламене љубави према њима, да их ослободи раздаљине и к Себи их приближи. Али када шаље смрт пристрасним, који нису окусили мед љубави према Створитељу своје, Он им шаље смрт по гневу Своје, да их бескрајно удаљи од

Себе. Исто као што жетелац жање једним српом и пшеницу и кукољ - ону да унесе у дом свој, а овај да отури далеко и од њиве и од дома. Ти видиш ово поље покривено мртвим телима као руковетима траве. Тело лежи до тела као посечен влат до влата. Но зрна из тога влаћа једна су здрава, и пренета су рукама ангела у небеске дворе, а друга су кварна, и отурена су у бездан мрака и дима. Таква је разлика међу душама људским и за живота њихова на земљи. И као што се судбина пшенице и кукоља не може ценити у време цветања и сазревања - јер тада изгледају исте судбе - него тек у време вејања, тако ни судбина људи пре смрти. Разлику пак међу људима чини каквоћа и сила љубави њихове, која опет зависи од духа који је у људима.

Срце човечје створено је за љубав, најузвишенију, најчистију, најсветију. То је храм, најмањи али најчудеснији на земљи, у коме чезне да живи дух љубави Божје; кадионица, из које се уздиже миомир љубави човека према Створитељу. Ми ангели небески неизразиво волимо сваку твар Творца нашега. Но љубав наша према тварима доласи једино од љубави наше према Творцу свих твари. Свака Његова творевина драга је нама само зато што је Његова и од Њега. Ми љубимо Њега, зато љубимо и све оно што Он љуби. А оно што Он љуби, оно и ствара и држи, превелики Створитељ и Сведржитељ. Љубав к Њему, Љубећем нас, чини нас моћним, радосним, светим, младим и - живим.

То је љубав чистих духова према Духу. При непрестано пламтећем осећању љубави код нас на небесима и не јављају се никаква друга осећања. Као што светлост прожима кроз капи јутарње росе, тако нас божанска љубав. Такву је љубав имао и прародитељ људски за неко време. И за то време он је од такве љубави био веома моћан, радостан, свет, млад и - жив. Чим се љубав његова поделила на небо и земљу и срце се његово склонило к земљи, он је онемоћао, ожалостио се, обесвестио се, остарео и - са смрћу венчао. Потомци његови, привољени царству земаљском, још су већма пали и плен смрти постали. Срца њихова, испражњена од моћне и свете љубави небеске, пунила су се разним осећањима, супротним, пролазним и варљивим. Небо није више било стварност у души њиховој но само једна бледа успомена, која је с колена на колено све више бледела. Снизивши ум свој на мисли само о телесним предметима, мимо и насупрот Богу, они су почели срцем желети само телесне ствари, опет мимо и насупрот Бога. Тако су се срца њихова затровала похотом, завишћу, мржњом, злбом, злурадешћу, страхом за тело, страхом од смрти, ненаситешћу, саможивошћу, неверством, грамзивошћу, и сваким незадовољством од ништавних задовољстава. Земља им је испунила срца, земља им је прирасла са срца, земља им постала

тиранин. И тако све - докле се Дух Божји није спустио низ крваву стазу Сина Божјега, те камена срца људска поново омекшао и осветлио небеском љубављу.

Ти сам добро знаш, изврсни познаваоче људи, како је онај отровни адски дим земље - почео тровати и срце твог народа, гасећи у њему пламен небеске љубави, који је од крштења његовог тако дивно пламтио кроз неколико векова. Човекољубиви Бог, "који хоће да се сви људи спасу", није могао даље гледати како твој народ срља у коначну пропаст, у ждрело вечне смрти. Требало је наћи начина, да се то зло и излечи. Но ништа нису помогли ни примери српских светитеља, ни речи проповедника, па ни твоје опомене и преклињања. Због тога је морао најзад доћи овај потрес, овај страх и ужас, и покољ, и погибија великих и племенитих војвода, и твоја превремена смрт, о најплеменитији од свих. Па због тога има да дође још и дуготрајно робовање, кајање, ридање, уздисање, ћутање и трпљење. Горчина за горчином као корак за корак. Да би се тим начином одлепило срце твога народа од земље и прилепило к небесима. Да би се разочарало у ништавне земаљске пристрасности, а очарало трајном љубављу небеском. Да би се испразнило од дима адског и испунило светлошћу без сумрака. Речју, да би се народ твој изнова распламтео љубављу према Створитељу, и од тог пламена загрејао љубављу према душама на земљи и духовима на небу, као твари Свељубљенога. И да би кроз ту љубав дошао опет до моћи, радости, светости, младости и правог живота.

Радуј се, дакле, благородна жртво! Твој избор је правилан, и твој завет спасоносан. Све што се од сада буде догађало с твојим народом, одбијаће га од варљиве љубави земаљске, пролазне и ништавне, а уздизаће га ка вечној љубави небеској. И што год буде волео на земљи, волеће кроз чисту и свету љубав небеску. Робовање спољашње донеће му ослобођење унутрашње. А унутрашња слобода је таква вредност, којој не може шкодити ни спољашње ропство ни спољашња слобода. Тиранија је не може угушити; спољашња слобода не може је упрљати.

Тако ће се твој народ напунити снаге, и биће моћан као што је љубав моћна. На тај пут га упућује Онај, који лечи бијењем као и миловањем. Он је сама љубав; Он - домовина и огњиште љубави. У Њему се јавља љубав као родитељство, и љубав као синовство, и љубав као пламени дух љубави, Свети Дух. Изван Њега и насупрот Њему нити има нити може бити осећања истинске љубави ни на небу ни на земљи. Невидљиви светови духова опијају се и живе љубављу из Њега. Сва невидљива и видљива васиона јесте загонетка, којој је кључ Његова љубав. Све што одговори љубављу

на Његову љубав, постаје бесмртно и бива убројано у породицу Његову небеску. Ово убрајање у породицу Његову бесмртну, у грађанство царства небеског, највиша је сврха свих виших трудова и тежњи на земљи. Ово је врховно достојанство, кога се ви, духови у телу, можете удостојити. Ово - плата мученицима у овој долини плача.

ГЛАВА ОСМА

У којој се говори о превасходству воље код оних који се приволе царству небеском

Слушајући ове узвишене речи Лазар осећаше, како му срце гораше љубављу према чудесном Створитељу људи. После дужег ћутања и размишљања навали на њ друга једна недоумица, чије разрешење он не могаше наћи у себи. Па ће поставити небеском веснику ово питање:

- Али, објасни ми, весниче Божји, неће ли делатност мога народа бити прекинута ропством? Неће ли његова воља за велика дела закржљати под стегом непријатељском? И неће ли утрнути у њему богодани му дар уметнички, као талант под земљу закопан?

- Ти се бринеш о своме народу и у смртним ранама као родитељ о деци својој, о светилниче свога народа? Заиста ти кажем: такву доброту неће заборавити ни Бог ни народ. Но то што ме сад питаш, сведочи, да си још у кавезу тела, и да се ниси сасвим ослободио земаљских призрака. Знај, дакле, да се на светим небесима не цене никаква дела људска сама по себи, него само побуде и каквоћа воље, с каквом се та дела творе. Државе, закони, књиге, дворови и градови, куле и друмови, машине и изуми, справе и направе - све је то само по себи пуста ништарија, као напуштени мравињак, као празно гнездо, из кога су ласте излетеле. Највећи градови људски, гледани из најближег облака, уједначују се са друмском прашином, и не разликују се од ње. Сићане пчеле и бескућни ждралови могли би се насмејати најуређенијим царствима вашим и рећи: бољи је ред код нас? Мајушни зрикавац кад би стао поред ваше најхваљеније направе представљао би несравњиво веће чудо од те направе. Или мислиш, да се ми из небеског царства дивимо ономе чему се ви на земљи дивите? Како би могла ма каква дела људска задивети нас у духовном царству, који гледамо неслућене од вас и несањане светове непролазних народа и творевина Божјих? О, кнеже витеже, како је тешко објашњавати се слободној птици из планине са птицом у кавезу! Али кроз сва дела своја људи јављају добру или

злу вољу своју, и то је оно што се осећа, мери, и суди у духовном царству. Дело се не цени по делу, него по вољној побуди на то дело.

Привољени царству земаљскоме бескрајно се разликују од привољених царству небеском и по вољи онако исто као и по мислима и осећајима. Они имају или мешовиту или чисто злу вољу, сходно утицају духа природног или духа демонског. Зато су им дела или мешавина добра и зла или само зло. Самовоља је зла воља. Ни ангели небески не знају шта хоће док не удахну у себе хтење Божје. Свака воља ван круга Божје воље јесте зла воља. Ако човек хоће оно што хоће, зло хоће. Својом самовољом многи мисле, да истакне личност своју; у ствари он тиме истиче само сведочанство о немању личности и о тиранији земље или ада над собом. Као што у Мисиру нема воде ван воде из Нила, тако нема никаква добра у душама људским, па ни добре воље, ван вечитог и сладосног Извора свакога добра. Но ова истина исчезла је из памети оних, који се целом својом душом вуку по прашини. Отпавши од воље Божје, воље благе и свемоћне, они с охолошћу ходе за вољом својом. Да ли је то воља њихова, као што они мисле, или воља неких стихија и светова, њима непознатих? Али они тако мисле - да ходе по својој вољи! И ходећи дуго и брзо по свим стазама они држе, да су далеко отишли; и то називају - напредак. А кад падну од умора, увиде да се налазе на истом месту одакле су и пошли, на полазној тачки чукунђеда. Дела руку својих обожавају; по адету сујетних, да воле само богове ниже од себе. Но кад заишту срећу од својих рукотворених божанстава, ова их дрско упућују на самоубиство као једино избављење. Јер смрт је бездано ждрело, у које се бесповратно и непремостиво сурвавају сва мудровања, сва осећања, и сва дела људска, ван живота и животворнога Сведржитеља. Привољење царству земаљском шамара сваки дан самообмана за самообманом, но они упркос томе неуморно зидају себи куле среће од земних опека, док се не сруче у ждрело смрти не сагледавши лице среће. Они проглашавају своје претке лудим зато што су узалудно тражили срећу на путевима својим, а не њиховим. Проглашавајући своје претке лудим, тиме сведоче, да су деца лудака. И најзад не свршивши ништа и недостигавши ништа од жељеног, они остављају завет породу своје, да траже срећу на истим путевима на којима је они нису нашли.

Знај, дивни ктиторе цркве Лазарице, да је овај дан за твој народ прекретница не ка злу него ка добру. Заборав воље Божје, безумна самовоља повукла је душу народну ждрелу вечне смрти. Од сада ће се народ твој морати покоравати вољи туђој, да би се научио покоравати се вољи Божјој. Мораће се покоравати

самовољи својих тирана, да би кроз то омрзнуо сопствену тиранију над самим собом. И кроз трудне и знојне векове што долазе научиће се да мрзи две лоше воље, две самовоље, своју и својих господара. У тескоби и под притиском са свих страна он ће моћи расти само у висину, као дрво у густој шуми, и зато ће само у висинама тражити светлост. И у висинама потражиће светлу вољу Створитеља свога, и лако ће је наћи, пошто ништа треће неће имати да тражи, омрзнувши и своју и туђинску вољу. Лако ће је наћи, као свог познаника, кога је знао па заборавио. А кад је нађе и позна, зарадоваће јој се као сироче украдено па враћено родитељу своме. И биће му воља Створитеља слађа од меда и млека, и све слађа што је више буде упијао у себе. Гологлав и босоног клањаће се вољи Свевишњега, па ипак ће се осећати блаженији како од својих обесних господара, тако и од својих предака златом урешених. Његов уметнички талант, дарован више или мање сваком живом бићу од Уметника, чија су уметност и сви уметници, неће му ни пропасти ни закржљати; не бој се. Он га, истина, неће моћи пројавити у грађењу кула и градова, али ће га довољно обелоданити у свом интимном кругу, у својим домаћим рукотворинама. Те рукотворине биће дирљиве по духу љубави, с којом су уобличене; и толико узвишене у красоти и чедности, да ће се свет дивити. У свим његовим изграђевинама, огледаће се тајанствена рука неба, и небеска хармонија и милокрвност, јер ће све изражавати хармонију воље људске са вољом Божјом. Сва дела твога поробљеног народа биће посвећена Богу, сва потчињена вољи Његовој непогрешној, и отуда сва надахнута духом светиње, истине и лепоте. Ипак, сва та дела неће сама по себи ништа вредети пред светим небесима, као што никаква дела људска по себи ништа не вреде за вечност. Али ће обожена воља, које су та дела израз, наследити вечност.

Због тога, царска душо у трошној прашини, прени се и поклони се и ти вољи Бесмртнога, Вечнога, којој се сви народи небески даноноћно клањају. Не брени за свој народ, кад га предајеш вољи Вишњега. Јер ће Његова воља бити твоје народу слађа у ропству него ли самовоља у убавом господству земаљском. Изабравши царство небеско, ти си уврстио свој народ у народе небеске, бесмртне и ангелске. Као човек и као кнез, ти ниси могао веће наслеђе оставити народу своме, осим учинити такав избор и потврдити га црвеним печатом крви своје. Зато сада на овоме пољу као у Гетсиманији својој понови оне спасоносне речи: Оче, нека буде воља твоја како на небу тако и на земљи! И буди спреман да кроз час два пређеш са овог земаљског бојишта у вечно одмориште. Тек ћеш тамо познати какво је величанство воља Божија, и каква наслада, покорност тој вољи. У њој нема ни капи

зlobe, ни тренутка немоћи, ни секунде умора. Она је створила безбројне светове, невидљиве и видљиве, да окусе доброту и сласт њену. Од препуности своје, она се излила преко светова духовних у облике и везове и руморе света телеснога. Она је створила само оно што је њој могуће створити, и све потопила у океан опојне радости и милине своје. И све што она захтева од деце своје, то је, да се дубоко загњуре у бесмртне и животворне воде њене.

ГЛАВА ДЕВЕТА

*У којој се говори о Лазаревом гледању битке са два отворена вида:
телесним и духовним*

Не потраја дуго, а то се опет разли нека дивна небеска мелодија по души Лазаревој. То небески народи певаху песму, од које цар смртник појми ове речи:

Страшна дана, но жетве предивне!
Јато душа с Косова нам стиже.
'Ајте, душе, 'ајте к нама ближе!
Две се жетве на бојишту жању:
Једна - смрти, а друга - живота
Жетва жива у небо се слива,
Анђели је под крилима носе
У царство је небеско уносе.
Дан Амосов - завет хришћанима
Завет борбе за крст и слободу.
Крвљу Лазо завет запечати
И свој народ вечно обогати...

Од блакости и сладости ове песме, Лазар се толико умили, да му потоком потекоше сузе из очију. Он беше сав у духу, те и не осећаше сузе. Али Турци видеше и разнолико тумачише плач цара хришћанскога. Једни тумачише као жалост за мртвим војводама пред собом, а други као слабост у страху од своје блиске смрти. А два небеска човека, које нико од Турака не могаше видети, стајаху и нешто тајно говораху међу собом. Онда свети Амос искорачи ближе ка Лазару и благо му рече:

- Ти си ганут овом дивном песмом, дивни свечару мој? То се небески свети народи радују, што им придолазе нова браћа са земље. Гле, овога дана највише им браће стиже са овог поља. Свевишњи је даровао овај дан мени, као Своме мученику на

земљи, као и сваком свецу свој дан. На данашњи дан страдања твога и ја сам претрпео смрт за свету веру. И као сваком свецу у његов дан, тако и мени данас света небеса подносе честитања и певају песме. Тако света небеса сваки дан славе Бога кроз светитеље Његове. Молитве свих оних смртних, који мене светкују у славу Господњу, ја окађене износим пред Цара и Сведржитеља небеског. А душе праведне, које се у мој дан одвоје од земље, ја пратим с ангелима хранитељима у зрачне висине вечне светлости и вечног живота. Још мало па ћеш и ти, кнеже, делити овај дан са мном, као светац овога дана. А свака деоба небесне славе за нас на небу значи удвојено блаженство.

Рекавши ово свети Амос стави своју десну руку на лице самртника и викну: Отвори се!

У том тренутку отворише се Лазару оба вида истовремено, и телесни и духовни. И с са оба вида погледа он по бојишту око себе. И гле, како све ново и чудно! Лица многих војника, јуче причешћених у Самодрежи, беху светла, као свећама осветљена. Око глава сијаху им светлосни кругови, који се продужаваху мало на четири стране у облику крстова. Поред сваког тако осветљеног лица стајаше, као у ваздуху, по један светлосан прозачни човек. Исто као онај небески весник, што говораше с Лазаром. Но виде кнез и другачија лица. То беху борци као земља тамни. Иза њихових глава помаљаху се и повијаху тамо - амо некакве наказе црне као катран. И разумедо кнез, да израз тих гнусних наказа одговараше црним неделима и страстима грешника, уз које се наказе припијаху. И још појми он, да на широком бојишту не беше само борба људи него и духова.

И ад и земља и небо у страшном судару. Тутањ и звек, писка и вриска, бука и клепет, поклич и ропци - ваздух испуњен свим гласовима и јецајима, што се на земљи могу чути из грла и из ноздрва, од копита, од метала, од труба, од дрвених палица, костију и зуба, од затегнуте коже на бубњевима, од ветра и кише. Севање мачева и копаља, сијање тока и блистање калпака и сребрних узди, лепршање азијских зелених барјака и хришћанских црвено - белих крсташа, бела лица европских ратника, тамно - жути Азијати и угљено - црни Африканци, снежни турбани и алеве чакшире, плаве и крмезли доламе, жуте и оранжане чизме, разнобојни коњи и керови, сиве камиле и соколи сиви - да ли ће се људско око икад ситити таквом изложбом боја са три континента? Борци устремљени један на другог, једни са муњама у очима, други са бледилом догоревајуће свеће. Пропети коњи са искеженим зубима од затегнутих узди. Сваки ратник мисли, како ће непријатеља умртвити или себе одбранити. Лица су једних - књига

ужаса, других - књига јарости, трећих - књига устрашености, четвртих - књига бола, или бриге, или наде - но ни једно осећање нити страст без крајње заштрености и врхунца своје силине. Неко затворених очију исказује свој бол на отворена уста. Неко стегнутих уста пројављује усијан гнев на очи. Неко мрштинама лица показује сабирање снаге из целог бића свог. Једни падају од топуза противничког. Други чупају стреле из свог тела и рукама стежу ране да зауставе крв - авај, докле? Некога у забуни убија најближи друг. Неко оборен налази смрт под копитама свога коња, у кога се надао као у савезника. Некога у бекству сустиже стрела, а неко у најгушћој борби остаје нетакнут. Нити телесни вид може догледати нити природни разум разумети, зашто с једним човеком бива овако, а са другим онако. То ткање и осипање судбе може се догледати и схватити само оним другим, духовним видом. Једино у Лазара међу свима хиљадама ратника беше тај вид отворен. И тим другим, тајанственим видом гледаше Лазар и виде борбу духова и људи. Сходно светлости или таме душе једнога ратника прилетаху му или дугови светлости или дугови мрака. Тренутно свак распознаваше своје и отимаше се о своје. Моћни ангели небески одбијаху махањем руке или дахом уста својих демоне као гладне шакале од душа крстоносних витезова. Али зверови адски, премда трепетни пред светим силама, мучки налетаху на сваку људску душу, чим би изашла из топлог тела. Одвратним жвалама обзињаваху они душе грешничке, а ноктима их као удицом дотицаху, ноктима, које на аршине могаху испружити. Но чим би ангели махнули руком претећи, они би скупљали нокте у змијасте колутове, и сами себе гребали од грозне љутине. Још од њих исхођаху неки дим и смрад, непознат земљи и људима. Обе би војске у часу могле бити угушене тим адским смрадом, да га ангели не уништаваху небеским животворним озоном што испуњаваше њихово биће. И Лазар гледаше и виде, са језом и ужасом, како анђели најзад допуштаху демонима, да узму понеку црну душу човечју. А душе праведника они закриљаваху својим крилима, и узимаху их и узношаху у небеске висине. При лету у вис, сваки се ангел окреташе ка свом Амосу и љубазно га поздрављаше. Јер то беше Амосов дан. И зачуди се Лазар великим војскама неба и пакла, које не беху мање од људских војски на бојишту. Њихово отимање о душе људске представљаше такву једну хитру и утанчану борбу, каква на земљи нема сравања нигде до унутра у човеку, у коме се боре супротне мисли. А за све време докле Лазар нетремице посматраше двојну битку двојним видом својим, до њега допираше она небеска мелодија, која га и подржаваше да не сиђе с ума од виђених страхота -

Јато душа с косова нам стиже.
'Ајте, душе 'ајте к нама ближе!

ГЛАВА ДЕСЕТА

У којој се одговара на Лазарево питање, зашто некрштена Азија да победи његов народ, који се бори за крст часни

Од сагледаних страхота Лазар дуго не могаше повратити мир духовни. Тресао се целим телом. Султанови перјаници око њега протумачише то као природну предсмртну грозницу тешког рањеника. Међутим, Лазар опет беше сав у духу, и телесним чулима ништа не опажаше. Битка је грмела око њега као и пре, но он нити је чуо иједан глас нити видео иједан предмет овога света. Пред њим су стајали ангел Божји и пророк. И он је само њих видео. Тада ангел Божји прекрсти изнемоглог кнеза крстом са три прста и тиме му поврати мир душе и крепост тела. Па му рече:

- Теби још није све јасно? Ти би хтео још да питаш, дивни ктиторе Горњака?

Стојећи још под страхотном тежином малопређашње визије, Лазар проговори утањеним гласом:

- Иако се свака твоја реч, о бестелесни, спушта у моје срце као нов пламен истине, што светли и греје, ипак нису осветљени и разгнани сви облаци мога незнања. Ево једног тамног облака, који виси над мојим видиком:

Ја сам кренуо са својим витезовима у бој за крст часни и слободу златну. Азијски цар дошао је са својим хордама на наше огњиште ради пљачке и рушења. Не појмим, велики слуго Божји, зашто је воља Свевишњега склона да дарује победу онима, који се ругају крсту и ниште слободу народа крштенога?

На то одговори посланик небески:

- Када крштени наруже крст безакоњима својим, онда Свевидећи допушта да га некрштени још више наруже. Да би се крштени сетили и застидели. Јер Му је сношљивије велико ругање од некрштених, него мало од крштених. Ти знаш, да је часни крст - крст Сина Божјега, и да он означава страдање за оно што је Он страдао. Пре Њега крст је био нечастан, и само су га нечасни носили. Али од како је томе нечасном знамењу дао част Онај, од кога је свака част на небу и на земљи, додирнувши га телом Својим и оправши га крвљу Својом, од тада је то знамење највеће знамење части у оба света.

За ово највеће знамење части, ти се данас бориш заставниче Христов. Целог твог века ти си се у ствари борио за крст часни против лажне браће, а данас се бориш против отворених - у толико бољих - непријатеља крста. Застидела би се лажна браћа и устрашили би се непријатељи твоји, кад би знали значај часног крста, против кога су устали. Али су им очи за сада заслепљене, те не могу то да виде. Само кроз драговољно ношење крста познаје се важност крста. Ко понесе крст, тај и сазнаје, да је крст - пут, истина и живот. Па пошто је и пут љубав, и истина љубав, и живот љубав, то и крст знаменује љубав. Врховно знамење љубави! Носити крст, значи страдањем посведочавати љубав своју према Богу. Крст је сведочанство свете љубави; ко то сведочанство не покаже, нема свете љубави у себи. Никакве речи и никакви дарови не могу посведочити љубав као што може крст. Зато се Син Божји дао распети на крст, да би дао вечно сведочанство вечне љубави Своје. Борећи се данас за крст часни, ти се бориш за једини прави пут живота, за једину живу истину, и за једини истинити живот. Да, и за једину вечно живу и свету љубав. А ко год се за то бори, ако умре живеће, ако и погине победиће. И твоја Голгота, кнеже, неминовно је везана с васкрсењем. Сама борба за крст већ означава победу, без обзира на блиски исход борбе. Јер се од крста Голготскога цела ова планета опасала крстом од истока до запада и од севера до југа, и њиме је прекрштена сва васиона. Ко с тим светим знамењем страда и војује, има поуздано јемство победе.

Гле, твоји крстати барјаци још се вију по овом разбојишту. Још мало и они ће бити оборени и погажени. Јер је грешна властела твоја одавно оборила и погазила то свето знамење. Али погажени крстови на Косову, уздићи ће се полако у срцу народном и уселиће се у срце народно. И временом сваки потомак твој, сваки православни син и свака православна кћи у твом хришћанском народу, представљаће на овој земљи један живи крсташ барјак. А када се часни крст не симболично, него стварно буде уселио у срца људска, лако ће бити направити га од свилених крпа и шимширових грана. Јер је људима увек лакше доћи до симбола него до стварности, до израза лакше него до духа и истине. Када твој народ буде робовао под некрштеним господарима онолико векова колико је стари Израил робовао под фараонима мисирским, крст ће толико испунити душу твог народа и толико утврдити се унутра у души, да чим се дигне крстати барјак од платна, спољашње ће ропство брзо бити свргнуто, спољашња слобода лако задобијена, а царство поново васпостављено.

О дивни мучениче христов, како си ваистину диван завет оставио народу своје приволевши га царству вечне стварности! И

како си му победоносно знамење ставио пред очи у виду часног крста! Место огњенога стуба, што је водио Израилџе из ропства Мисирскога, крст уздигнут од Косова поља до небеса, водиће твој народ кроз пустињу робовања. Светлиће му, водиће га, и извешће га у обећану земљу слободе - но не једино земаљске, симболичне и времене, него и слободе истинске, бесмртне, ангелске.

ГЛАВА ЈЕДАНАЕСТА

У којој се говори о спољашњој и унутрашњој слободи и о суштини златне слободе

- Слушај сада реч о слободи, нештољиви витеже крста часнога и слободе златне. Све стварности имају своја нерастегљива и неутуђива имена. Али на земљи су та имена протегнута и на симболе тих стварности, па чак и на симболе симбола. Због необузданости језика и визијске слабости људске. Тако се и реч слобода протегла на многе односе и многа стања међу људима на земљи. Рећи ћу ти прво оно што теби треба да је јасно. Кад се спољашња слобода у једном народу претвори у робовање најближег најближем, и упрља безименом тиранијом човека над човеком, законом земаљским некажњивим, онда Свемоћни, Сажалјиви, одузима слободу таквом народу и баца га у школу робовања, да би се научио познати и ценити слободу. Није ли ти ово јасно, честити кнеже?

Одговори Лазар:

- Заиста, говориш ми ствари, које треба да су јасне сваком разумном човеку. - По том ангел продужи:

- Но слобода златна везана је тесно за крст часни. Кроз крст часни и јављена је људима слобода златна. Јер злато је символ истине. Слобода златна, дакле, значи: слобода истинска и непроменљива. Ту слободу имамо ми бесмртни духови у царству небеском; ту унутарњу, духовну слободу. Ко од смртних стекне ову слободу, тај, и само тај, истински је слободан. Слободан је од брига и похота земаљских; слободан од призрака светске славе и пролазног блеска; слободан од света, од људи, од демона; слободан и од самога себе, од нижег, недуховног бића свога. Носећи златну слободу у прсима својим, он се осећа слободним и у спољашњој слободи и у спољашњем робовању. Нити му слободна држава може ту слободу повећати нити неслобода умањити. То је благо скривено унутра у души, које лопови не краду, тирани не руше, огањ не спаљује, смрт не уништава. Права слобода јесте

слобода и у тамници и у двору. Без ње је тамница гроб, а двор тамница. Без те унутарње слободе деце Божје, слободе духа и срца, човек је увек роб па ма какве биле спољне околности његовог живота. Она чини спољашње ропство негорким, а спољашњу слободу слатком. Она је со за спољашњу слободу, и чува ову од злоупотребе и трулежи; и светлост за спољашње робовање, осветљујући и загревајући људе поробљене.

Речено вам је од Господа вашег и нашега, да будете као деца. Зар нису деца најслободнија бића у вашем роду земаљском? Покорност вољи родитељској ни у колико не ограничава њихову слободу, него јој само даје правилан ток. И ми на светим небесима Божјим имамо ту детињу слободу, јер смо и ми деца, и чинимо све што хоћемо са радосним сазнањем, да нас у томе ограђује и ограничава једино љубав и мудрост свевидећег Оца небеског. Но то ограничење ми не осећамо ни као стезање, ни као сужавање него као родитељско чување деце од пада. Слобода у Богу, а не од Бога - то је права слобода, непролазна, животворна, радосна, златна. Сазнати себе у зависности једино од Родитеља, Хранитеља и Бранитеља, од најсроднијег Сродника, од највернијег Љубитеља - то је најузвишеније сазнање и осећање слободе, које могу имати створена бића на небу и на земљи. Злато је злато, било под ногама или на глави. Тако и златна слобода, била на висини или у низини, на светлости дана или у тами ноћној.

Погледај у Сина Божјег, Чедо Божје, јављено у телу, да би објавио телесним тајне вечног живота. Од све деце на небу и на земљи Син Божји је најслободније дете. Он је слободан био као дрводеља у Назарету, и као Учитељ у народу, и као везан Роб пред кнежевима јеврејским и римским. Његова слобода ни у једном тренутку нити је везана ни дрешена. Робови су били они, који су Га судили, и пљували, и шибали, и распињали. А Он ни минута није био неслободан, јер ниједног минута није био одвојен од визије Свог небеског Оца и Своје небеске отаџбине. Ту Своју слободу донео је Он с неба људима, и у ту слободу увео оне, који су је разумели и заволели. Због тога апостол Његов говори ослобођеним од света, од демона и од себе: "стојте у слободи, којом вас Христос ослободи". И тај апостол, и другови његови, и милиони христоверних осећали су се слободном децом Божјом, и у граду и у пустињи, и за пуном трпезом и у глади, и у оковима као и међу пријатељима. Све - слично Њему, Откривачу и Дародавцу златне, небеске слободе, слободе деце Божје у Дому Оца свога. Јер је Дух Очев, Свети Дух слободе вејао у душама њиховим и спасавао их од сваке заробљености.

За ту златну и свету слободу ти војујеш и умиреш, љубимче и љубитељу царства небескога. Спољашња слобода, у својој кући и у својој држави, под влашћу једнокрвне и једноверне браће, само је символ божанствене слободе духа: љуска која наговештава језгро, месец који баје о сунцу. Они који немају ту суштаствену, златну слободу у себи, а боре се само за спољашњу слободу, зар не бивају робови и у својој кући, у својој држави, под влашћу једнокрвне и једноверне браће? Зар то није призрачна слобода, која се ни у чем до у имену не разликује од робовања туђину? За такву призрачну слободу не даје се ни круна, а још мање глава. А ти си, кнеже, потегао на ово поље, да положиш и круну и главу за слободу - ама за ону стварну јеванђелску слободу.

Ко душу своју даје за земаљско царство, чини што и неразумни Исав - продаје једино достојанство своје за чанак сочива. Људи обично схватају спољашње робовање као губитак. И јесте губитак, но чега? Не душе, него ствари, имања, власти, господства. А кад није губитак душе, није губитак уопште. Јер све је остало само намештена бина, на којој се душа показује. Душа може превасходно одиграти своју драматичну улогу и без сваке утрпане и извештачене бине. Кад се човек приволи нашем царству небеском, онда му је свака стопа земље, на коју стане изврсна бина за улогу његову.

Твоја два данашња привидна пораза биће обраћена у две славне победе. Први је пораз погибија твоја и твојих јунака; а други, као последица првог, ропство преосталог народа твог. За први пораз дароваће се теби и јунацима твојим светитељство на небу и опојна песма на земљи. За други пораз дароваће се твоме народу унутарњи духовни препорођај, унутрашња златна слобода, кроз крштење у огњу и крви.

Човек који баца семе на њиву сиромаша у очима неразумног посматрача, јер испражњава житнице своје. Но рачун се не прави при сетви него при жетви. Данашњи дан је за твој народ велика сетва на њиви времена. А кад стигне за жетву оно семе, које си ти данас посејао, врсни сејачу, ти ћеш посматрати с небеских висина, и радоваћеш се радошћу неисказаном.

Боље је животом задобити царство небеско него лукавством царство земаљско. Нема лукавства на земљи ни у паклу, које може надмудрити вечну небеску Мудрост. На многим мегданима Она изгледа тучена у очима оних, који мисле, да је битка окончана. Али Она на далеко гледа, и види дан Своје победе. Кад противници њени победоносно кличу, Она ћутке уписује привидне губитке Своје у добитке. Охоли се ругају Њеним малим и голоруким војскама, али на крају зину од изненађења и ужаса. Охоли и

самонадеждни увек доживљавају неочекивано, Она - никад. Мудрост небеска у борби даје Својим противницима сва преимућства, и повлачи се пред њима као бијена, но на концу Она их развејава као пlevу. Њени прутићи ломе железно противничко. Њен овлашан махај руке враћа облаке од стрела назад у стрелце. Самом помишљу Својом она подиже пале и узвисује мале. Угњетене придржава и скрушене милује. У Њеном је духу неодољива сила, у Њеној речи неугасива светлост. "У рукама су Њеним сви крајеви света". Наднела се над род људски као мајка над чедо у колевци - ко јој се може успротивити и жив остати? У чашу слободних народа додаје горчину, а у чашу поробљених меда; но и једно и друго с мером, да лек не би постао отров. Она љуби оне који Њој служе; и надмеће се у служењу са љубимцима својим. Нико од створених не може је ни надиграти, ни надјачати, ни надслужити. Благо човеку, који се приволи небеској Мудрости и Њеном царству.

Но време твоје тек што није истекло, о кнеже судбоношче народа свога.

ГЛАВА ДВНАЕСТА

У којој се описује свршетак Лазарев

После овога говора, весник небеса уздиже руку и изрече неку тајанствену реч. И одједном се затвори духовни вид Лазарев. Али Лазар не беше више стари човек, но препорођен и обновљен. Безучасно гледаше он и слушаше. Његова душа беше умирена и обасјана небесима, слично утишаној води, у којој се огледају само висине сунчане. Бој се још бијаше око њега, али се он више не везиваше за њ ниједним влакном душе своје. Срце његово стајаше узвишено изнад земаљске туге и радости, а ум његов високо и далеко изнад свих помисли о земаљском. Сав овај свет лежаше као пухор пред њим. Из тог пухора, душа се његова беше издвојила као варница и бескрајно удаљила временом и простором. И време и простор - као и сви светови у обручима њиховим - припадаху оном пухору. У души својој Лазар осећаше нов живот - безграничан, нов свет - безграничан, и нову радост - безграничну. Он дубоко уздахну и гласно узвикну: Амин!

*

Каква то граја допире до ушију кнежевих? Какво то победно клицање? Каква то гомила азијатских ратника хрли као запенушен

талас ка чадору султановом? Чиме су то одушевљени храбри војници Муратови?

То је нови трофеј за некрштене, нови губитак за крштене. И стражари око Лазара клицаху од великог усхићења. Лазар подиже тешке капке од очију, и погледа и виде, а то крстасти барјак Бошка Југовића вије се изнад оне гомиле. Заплењен. Уграбљен. Значи, храбри брат Миличин је погинуо. Са њим свакако и нераздвојна му браћа, и витешки им родитељ, Југ Богдан. Тако Лазар помисли. Али не зажали.

Барјак би пободен у земљу, док улаци одоше некуда и саопштише некоме. По том се гомила поче размицати и правити пут. И гледаше Лазар и виде, а то наиђе син султанов, Бајазит, на коњу белом као млеко. Јунаци турски ухватише барјак и положише га на земљу пред наследника царског. Када коњ наступи на прострт барјак, Бајазит затеже златне узде, те белац ржући потаба копитама крстати стег хришћанске војске. А коњаник подиже главу к небу и викну:

- Алах акбар! (Бог победилац!).

У том тренутку сва војска унаоколо паде на земљу, удари челом о земљу и громко узвикну:

Алах акбар!

Све то Лазар виде и чу и - зажали.

*

Какав је то шапат око Лазара?

Какав то узбуђен шапат гмиже од уста до уста синова Азије?

Какви су то тајанствени збори, као шуштање лишћа од лица ветра?

То султан умире. Усред општег шапата чује се само један јасан глас испод чадора. То син умирућег султана издаје заповест. Какве ли заповести издаје у овом часу? То нису бојне заповести. То се не односи на битку. Битка се већ завршава. Синови Азије су је добили. Него то нови султан заповеда, да се пре смрти његовог оца погуби цар каурски.

- Посеците цара каурског пре него издахне цар Мурат Непобедиви!

Ту заповест гневно потвори јаросни Бајазит појавивши се на вратима чадора.

Лазар то чу и разумеде, али - не зажали.

*

Каква је то нова забуна?

Какво збуњено трчање и тражење?

То синови Азије траже дрвени пањ, на коме би одсекли главу цара хришћанскоме. Траже га на бездрвном пољу, и не налазе. Пламтећи гневом Бајазит опет виче као љути арслан и прети целату смрћу.

Лазар појми, шта се тражи и шта се хоће. Па уздиже десну руку, знаменова се крстом, и гласно изрече:

Христе Господе, опрости све и слава Ти за све!

Рекавши ово Лазар се младићки хитро изви из руку турских перјаника, па докочи до тела војводе Милоша. Лако и отмено простре се по земљи, и наслони своју главу на главу верног војводе свога. Смотривши то црвени целат осети захвалност према великом робу, што му тако поможе да избегне своју смрт. И замахну целат кривом сабљом. Као муња севну сабља кроз ваздух, шкрипну кроз врат Лазарев и прасну о Милошеву кост рамењачу.

А два небеска весника узлетоше у висину са душом свог новог друга, светога Лазара. Њима у сусрет тихо као месечина миљаше песма светих народа небеских:

"Земаљско је за малена царство,
А небеско увек и до вјека".